

Els Conflictes a la Zona de l'Àfrica dels Grans Llacs. El seu Impacte en el Moviment Migratori a Ruanda (1959-2017)

Firmin Dusabe¹

Resum: Els migrants i els refugiats juguen un paper important en els processos de desenvolupament i democratització, però també en els conflictes en els seus països d'origen. En particular, els refugiats a l'Àfrica dels Grans Llacs han estat un dels principals problemes de seguretat en aquesta zona. En el cas de Ruanda, la Revolució de 1959 va provocar una primera onada d'exiliats ruandesos. Des de llavors, les lluites pel poder en el país no han parat de provocar morts i milers de refugiats. La guerra del Front Patriòtic Ruandès (antics refugiats tutsis) contra el règim d'Habyarimana va acabar amb el genocidi de tutsis de 1994, on milions de persones van perdre la vida i molts milers de ruandesos es van exiliar als països veïns o a Europa. Després del genocidi, el nombre de ruandesos que viuen a l'estranger com a refugiats polítics ha augmentat. Aquesta situació de refugiats forçats s'explica pels conflictes que hi ha hagut en aquesta zona dels Grans Llacs en aquests darrers anys.

---

¹ Firmin Dusabe és investigador postdoctoral al Centre d'Estudis Socials de la Universitat de Coimbra.

Paraules clau: Ruanda, conflicte ètnic, genocidi, refugiats forçats

Resumen: Los migrantes y los refugiados juegan un papel importante en los procesos de desarrollo y democratización, pero también en los conflictos en sus países de origen. En particular, los refugiados en el África de los Grandes Lagos han constituido uno de los principales problemas de seguridad en esta zona. En el caso de Ruanda, la Revolución de 1959 provocó una primera ola de exiliados ruandeses. Desde entonces, las luchas por el poder en el país no han parado de provocar muertes y miles de refugiados. La guerra del Frente Patriótico Ruandés (antiguos refugiados tutsis) contra el régimen de Habyarimana terminó con el genocidio de tutsis de 1994, donde millones de personas perdieron la vida y muchos miles de ruandeses se exiliaron en los países vecinos o en Europa. Tras el genocidio, el número de ruandeses que viven en el extranjero como refugiados políticos ha aumentado. Esta situación de refugiados forzosos se explica por los conflictos que ha habido en esta zona de los Grandes Lagos en estos últimos años.

Palabras clave: Ruanda, conflicto étnico, genocidio, refugiados forzosos

Abstract: Migrants and refugees play an important role in development and democratization processes, but also in the conflicts in their countries of origin. In particular, refugees in the Great Lakes' region have constituted one of the main security problems in the area. In the case of Rwanda, the 1959 Revolution led to the first wave of the

Rwandese exiles. Since then, the struggles for power have not ceased to cause death and thousands of Rwandese refugees. The War of the Rwandan Patriotic Front (former Tutsi refugees) against the Habyarimana regime ended with the 1994 Tutsi genocide, where millions of people lost their lives and many thousands of Rwandans exiled themselves to neighbouring countries or to Europe. After the genocide, the number of Rwandans living abroad as political refugees has risen. This situation of forced refugees is explained by the conflicts that have taken place in this area of the Great Lakes in recent years.

Keywords: Rwanda, ethnic conflict, genocide, forced refugees

Introducció

L'Àfrica, un continent pobre tot i ser ric en matèries primeres, coneix el fenomen de la migració dels seus ciutadans com a conseqüència de conflictes entre ètnies o de la pobresa.² «Des del punt de vista econòmic, els països fracassen a causa de les institucions extractives»,³ institucions com les dictadures africanes que col·lapsen els països, provoquen guerres civils i precipiten estats fracassats.⁴ Segons dades de 2010 del BM,⁵ 30,6 milions d'africans vivien aleshores fora del seu país d'origen, cosa que significava un 28,8% de la població del continent i un 3% de la població mundial.

A la regió dels Grans Llacs, els primers moviments migratoris van ser conseqüència de la pressió demogràfica que hi va haver cap al 1900, quan els habitants de la zona es desplaçaven en busca de noves terres de cultiu i pastures per a les vaques.⁶ Una altra causa que explica el moviment de persones en aquesta regió és la inestabilitat política i les guerres que han provocat, i encara provoquen, desplaçaments forçats tant interns com externs. Durant aquestes darreres dècades, la regió dels Grans Llacs ha estat escenari de la

---

² Revilla, 2010: 1-4.

³ Acemoglu i Robinson, 2012: 465.

⁴ Acemoglu i Robinson, 2012: 441.

⁵ D'acord amb la informació del Banc Mundial, trobem que cada any hi ha milers d'africans que opten per emigrar per causes diferents, principalment per les guerres i la pobresa. Per tant, podem dir que les guerres generades pels conflictes i la falta de recursos generen aquesta situació migratòria.

⁶ Chrétien, 2000: 240-250.

violació més severa dels drets humans amb el genocidi ruandès de 1994 i el conflicte regional que va començar el 1996, i que encara continua. Aquest conflicte, qualificat com a Primera Guerra Africana, ha provocat ja més de 6 milions de morts i un gran nombre de migrants interns i internacionals, de desplaçats interns, de refugiats, etc.⁷

En el cas de Ruanda, amb la revolució hutu de 1959 els primers migrants forçats es van instal·lar en diferents països del món. El genocidi ruandès dels tutsis l'any 1994 fou un crim contra la humanitat que va exterminar la major part dels tutsis (entre 800.000 i un milió, o tres quartes parts de la població tutsi ruandesa) i, al mateix temps, durant la guerra, va donar peu a l'assassinat també de hutus moderats. El genocidi, a més, va comportar altres problemes molt seriosos en els àmbits humanitari, social, econòmic, etc., i les seves conseqüències es van sentir a tots els països dels Grans Llacs. Per a altres països, aquest fet va suposar l'arribada forçada de milers de ruandesos i força hutus, una part dels quals han esdevingut immigrants polítics. Els trobem especialment als diferents països d'Europa, i molts d'ells tenen l'estatus de refugiats.

Tanmateix, Ruanda coneix un altre tipus d'emigració, la que s'anomena «fuga de cervells»: la de persones amb alta qualificació que viuen a Europa i a Amèrica del Nord i treballen com a professionals de diferents disciplines. Tot i així, constatem que un gran nombre de ruandesos que viuen a l'estranger ho fan com a conseqüència dels

---

⁷ Chrétien, 1997.

conflictes que ha patit el país al llarg de la seva història recent. A més, la política ètnica i exclouent que ha caracteritzat Ruanda durant gran part de la seva història política ha fet que alguns ruandesos es veiessin obligats a fugir-ne.

En aquest article, examinarem el context geopolític de la regió dels Grans Llacs que ha generat la inseguretat a la zona, la qual cosa ha comportat que molts ruandesos hagin acabat cercant refugi als països veïns i, fins i tot, a altres continents. A més, s'estudiaran els conflictes dels Grans Llacs i el seu impacte en el moviment migratori a Ruanda.

La situació sociopolítica de la regió dels Grans Llacs

La regió dels Grans Llacs es troba al cor de l'Àfrica, on hi ha les fronteres naturals entre Ruanda, Burundi, Tanzània, Uganda i la República Democràtica del Congo (RDC). La divisió entre Tanzània, Uganda i la RDC la van establir els colonitzadors. Aquests països estan habitats per ètnies diferents, on cadascuna té un idioma, una cultura i una història pròpies. En el cas de Ruanda i Burundi, hi ha alguns elements que unifiquen les diferents ètnies, com són l'idioma (kinyarwanda), la cultura i la història. Igualment, una part de l'est de la República Democràtica del Congo ha estat habitada per ruandesos hutus i tutsis (banyarwanda) des de començaments del segle XIX i, més intensament, des de l'època colonial (de finals del segle XIX fins a

1962). Les raons d'aquesta migració van ser tant econòmiques com polítiques.⁸

La República Democràtica del Congo, Burundi i Ruanda són coneguts com els països dels Grans Llacs perquè es troben enmig dels llacs Tanganyika, Kivu i Victòria.⁹ Al segle XVI, Ruanda i Burundi eren dos regnes diferents, situació que es va mantenir fins a l'arribada dels colonitzadors, quan es van convertir en un sol país: el Congo Belga.¹⁰ Aquests dos països tenen en comú la composició de les seves poblacions: hutus (84%), tutsis (15%) i twas (1%). També comparteixen la llengua que, tot i anomenar-se de manera diferent (kirundi i kinyarwanda) és molt similar.¹¹

L'economia d'aquests dos països estava basada en l'agricultura i la ramaderia. La història ens diu que els hutus treballaven sobretot en l'agricultura i els tutsi eren pastors de vaques, mentre que els twas collien el que trobaven als boscos. Com diu A. Kagame, tenir vaques era un símbol de riquesa i de poder. Els hutus feien un contracte de servitud envers els tutsis i, amb el temps, si un hutu havia estat fidel al seu amo, podia rebre una vaca. Un hutu podia pujar de classe social i esdevenir tutsi si augmentava la seva riquesa.¹² Això significava, llavors, que l'ètnia tenia un clar component d'estructura social, que,

---

⁸ Chrétien, 2000: 253-254.

⁹ El llac Tanganyika té una superfície de 32.900 km²; el llac Kivu, 2.700 km², i el Victorià, 68.100 km².

¹⁰ Chrétien, 2000: 134-158.

¹¹ Jouannet, 1983.

¹² Kagame, 1954: 20-50).

en alguns casos de mobilitat i ascens social, fins i tot, sobrepassava la divisió ètnica com a tal, ja que ser tutsi implicava ser una persona rica. En aquest sentit, si una persona hutu esdevenia rica i amb propietats, aleshores traspassava l'ètnia originària i s'adscivia a l'ètnia tutsi.

Abans que hi arribessin els colonitzadors, dins d'aquesta regió ja hi havia moviments migratoris, sobretot d'hutus i tutsis (banyarwanda), per buscar bones terres de cultiu i àmplies pastures per a les vaques en la zona escassament poblada de les províncies de Kivu Nord i Kivu Sud (actualment, a la República Democràtica del Congo). Entre els banyarwanda (tutsis) hi havia dos grups. Per una banda, els banyamulenge, un grup de pastors de vaques la majoria dels quals estaven establerts a Mulenge (al sud d'Uvira, a la província de Kivu Sud); per l'altra, els hutus, pagesos que es van instal·lar a la regió de Kivu Nord.¹³

El context geopolític de Ruanda dins de la regió dels Grans Llacs

Ruanda és un país petit de l'Àfrica central, té una superfície de 26.338 km² i està situat a la regió dels Grans Llacs. Les fronteres de Ruanda són les següents: al nord, trobem Uganda; al sud, Burundi; a l'est, Tanzània (antiga Tanganyika), i a l'oest, la República Democràtica del

---

¹³ Chrétien, 1987; Ruhimbika, 2001.

Congo (antic Zaire).¹⁴ Geogràficament, Ruanda és un país interior, que no té sortida al mar.¹⁵

Ruanda es coneix amb el nom del «país dels mil turons» (o *Pays des Milles collines*) per la seva poca altitud. És un país format majorment per turons suaus, encara que també conté alta muntanya i una cadena de volcans al nord del país. En canvi, a l'est, la geografia és completament diferent, ja que hi trobem les grans valls que formen la zona del Parc Nacional d'Akagera.¹⁶

Ruanda té un clima tropical amb una temperatura mitjana d'uns 19°C i quatre estacions alternes al llarg de l'any: la curta estació seca (desembre-gener-febrer), la llarga temporada de pluges (març-abril-maig), la gran temporada seca (juny-juliol-agost) i la curta temporada de pluges (setembre-octubre-novembre).¹⁷

Tant Ruanda com Burundi han estat tristament coneguts internacionalment pels conflictes ètnics entre els hutus i els tutsis. Amb l'arribada dels colonitzadors, els problemes ètnics van prendre una altra magnitud, perquè aquests van dividir una societat cohesionada i van afavorir els uns i excloure els altres.¹⁸ El temps

---

¹⁴ Veure Central Intelligence Agency, *The World Factbook. Rwanda. Geography* [online], <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>.

¹⁵ Sirven i Gotanegre, 1973.

¹⁶ Classe, 1922.

¹⁷ Sirven i Gotanegre, 1973.

¹⁸ La seva interpretació va ser que els tutsis eren superiors als altres grups ètnics (mite d'Ibimanuka). De fet, no entenien com els tutsis

postcolonial ha estat caracteritzat per les lluites sagnants entre les dues ètnies, i el punt culminant d'aquesta rivalitat va ser el genocidi de Ruanda de 1994.¹⁹

Volem remarcar que l'objectiu del nostre estudi no és fer etnologia, encara que pensem que és important de posar èmfasi en aquesta qüestió de l'etnicisme per poder comprendre la història sociopolítica de la regió dels països dels Grans Llacs, especialment de Ruanda, que és el nostre cas d'estudi.

Segons els autors i els especialistes de la regió dels Grans Llacs, com ara Chrétien, Braeckman, Reyntjens, Prunier, Perugia, Kagame, etc., Ruanda i Burundi tenen en comú que els tres grups que conformaven la població (hutus, tutsis i twas) eren tres classes socials. Quan van arribar els colonitzadors, van atorgar a aquestes categories un sentit «d'ètnia» a fi de dividir la societat, com una estratègia que els permetia governar i administrar amb menys dificultats aquests dos països.

Le colonisateur trouvait plus d'avantages à diviser et de plaisir à faire la morale que de raisons d'essayer de comprendre.²⁰

Ara bé, l'aplicació del concepte d'ètnia als hutus i els tutsis per part dels colonitzadors belgues no es correspon exactament amb la

---

podien ser africans amb la seva intel·ligència i, fins i tot, pensaven que havien immigrat des d'un altre lloc.

¹⁹ De Heusch, 1966: 88.

²⁰ Chrétien, 2000: 173.

definició de què és una ètnia. De fet, l'ètnia (com a sinònim de minoria cultural o minoria ètnica) es defineix per trets estrictament culturals, mentre que els colonitzadors, per explicar aquesta realitat de categories socials, es van basar en els trets somàtics,²¹ que més aviat tenen relació amb la suposada interrelació entre genotip i fenotip.

Per tant, a diferència dels altres països africans, que són multiculturals, trobem la singularitat de la població de Ruanda, que està habitada per una sola comunitat, un únic poble, el banyarwanda, i que té la mateixa cultura i el mateix idioma, el kinyarwanda. Aquest poble està dividit en tres ètnies: els batutsis (tutsis), que eren propietaris de les vaques (aproximament 9% de la població); els bahutus (hutus), que tradicionalment s'ocupaven de l'agricultura (90 % dels habitants), i els batwas (twas), que es dedicaven principalment a la caça²² (1% de la població).²³ Dintre d'aquestes ètnies també hi havia divuit clans (*amoko*); els principals eren: els banyiginya, els bega, els bazigaba, els bagesera, els basinga, els bacyaba, els bakono, els batsobe, etc. Dins d'aquests clans, els ruandesos també es trobeven dividits en llinatges (*imiryango*), com ara els bahindiro, els

---

²¹ Teoria racial que creu que els tutsis són alts (2 m) i tenen el nas recte, els hutus tenen talla mitjana i els twa o pigmeus són de talla petita.

²² Tumer, 1991: 1.126.

²³ Aquesta dada està donada pel recés de la població el 1991; vegeu Brian Turner, *The Statesman's Year-Book* 1994-1995, Nova York, St. Martins Press, s.a., p. 1.126.

baryinyonza, els bakagara, els baka, els bagagi, els benegitore, els beneforongo, els banyabyinshi, etc.²⁴

El sistema de divisió de la població ruandesa estava basat en la relació feudal entre els grups. Els tutsis eren els senyors propietaris de la terra i del bestiar. La majoria dels hutus eren servidors dels primers (*ubuhake*), i els twas ocupaven una classe baixa en la societat. Com la majoria dels pobles africans, la falta de fons escrits fa que no tinguem prou explicacions de l'origen d'aquesta estructura social, la qual cosa genera discussions i debats en el món científic, sobretot en les ciències socials. En l'actualitat, hi ha nombroses teories diferents sobre aquest tema i, fins ara, els antropòlegs no han arribat a donar-hi els suficients aclariments.²⁵

Quant a la religió, els ciutadans ruandesos s'identifiquen majoritàriament com a catòlico-romans (56,9%), protestants (26%), adventistes del setè dia (11,1%), musulmans (4,6%) i sense religió (1,7%). Així mateix, trobem una part de la població que encara segueix la religió tradicional, és a dir, són animistes (0,1%).²⁶

Històricament, Ruanda, el «país dels mil turons», tenia una població densa comparat amb els altres països veïns (actualment

---

²⁴ D'Hertefelt Marcel (1971) dóna més detalls sobre els clans de Ruanda. Cal dir que actualment a Ruanda la gent s'identifica poc segons els clans.

²⁵ Hertefelt, 1971: 75.

²⁶ International Religious Freedom Report, 2013.

11.055.976 habitants, amb una densitat de 419,77 h/km²).²⁷ Això és el resultat del seu clima agradable i facilitador de l'agricultura i el pasturatge.²⁸

Durant el període precolonial, a Ruanda hi havia tres classes de grups poblacionals: hutus, tutsis i twas. Com ja hem mencionat, aquestes classes tendien a diferenciar per les seves activitats econòmiques: els hutus es dedicaven a l'agricultura; els tutsis, al bestiar, i els twas eren caçadors i treballaven la ceràmica. No obstant això, cal assenyalar que tots els hutus no eren pagesos, com tots els tutsi no eren pastors de vaques i no tots els twas eren caçadors. En totes les ètnies era possible trobar persones que treballessin en activitats que no fossin pròpiament les característiques de la seva ètnia.²⁹

Pel que fa a l'administració del territori de la Ruanda d'aquells temps, els ruandesos es dirigien per un rei (*umwami*), que sempre provenia de l'ètnia tutsi i que transmetia el poder de pare a fill. El rei tenia els seus consellers (*abiru*), que l'ajudaven a governar el país. Tota la propietat era a mans del rei, con també hi era la vida dels ruandesos.³⁰

---

²⁷ Dades disponibles de National Institute of Statistics of Rwanda (NISR) en la seva pàgina web <http://www.statistics.gov.rw/>.

²⁸ Chrétien, 1987.

²⁹ Chrétien, 2000: 59-68.

³⁰ Munyarugerero, 2003.

Ruanda va conèixer la colonització com els altres països de l'Àfrica. Des del 1899 fins després de la Primera Guerra Mundial, els primers colonitzadors van ser els alemanys. Més tard, els belgues van controlar el país (amb mandat de la Societat de Nacions i, posteriorment, de l'ONU) fins a la independència de Ruanda, el dia 1 de juliol de 1962. El primer president de la Ruanda independent va ser Dominique Mbonyumutwa (gener a octubre de 1961), que va ser el president de la transició entre la monarquia i la república. A continuació, Grégoire Kayibanda va ser president de la Primera República, des del 1961 fins al 1973. Tot seguit, Juvenal Habyarimana va ser el president de la Segona República (1973-1994). Després de l'atemptat d'avió contra Habyarimana, Théodor Sindikubwabo va esdevenir el president de la nova transició, però el seu mandat va durar poc (abril a juliol de 1994) i, aquell mateix any, el Front Patriòtic Ruandès (FPR) va prendre el poder. Pasteur Bizimungu va ser el president de la Tercera República (1994-2000). Després de la dimissió de Bizimungu (2000), Paul Kagame va ser el president de la Quarta República, fins a l'actualitat.³¹

Els conflictes ètnics durant la colonització belga i fins la dècada de 1990

---

³¹ Kabanda, 2012; Musabyimana, 2011.

Amb l'arribada dels colonitzadors belgues, entre els anys 1920 i 1940, hi va haver una emigració forçada d'habitants de Ruanda i Burundi³² per tal de donar resposta a la demanda de mà d'obra en l'agricultura a la regió del Kivu, sobretot en el cultiu del cafè. Els colonitzadors també buscaven altres treballadors per a les mines de la regió de Katanga.³³ Els ruandesos que van emigrar a la zona del Kivu es van integrar en la població congoleesa i, al mateix temps, van continuar mantenint costums propis de la seva identitat (llengua, cultura, etc.). Veiem doncs que, durant la colonització belga, hi ha població ruandesa que emigra a la força i que s'instal·la en una zona on ja hi havia antics immigrants, sobretot ruandesos.³⁴

En el temps dels colonitzadors, es va començar a gestar un conflicte que ha acabat esdevenint molt greu. A Ruanda, els belgues van afavorir la minoria tutsi. D'una banda, la van ajudar a conservar la monarquia i, de l'altra, van formar els seus joves a les seves escoles (formació de les elits tutsis). En les escoles construïdes pels belgues només acceptaven els fills dels tutsis, i deien que ho feien així perquè aquests eren intel·ligents i més adaptables a la civilització dels blancs. Trobem aquí com l'anomenat racisme científic o biològic ³⁵ va configurar fortament la percepció pública i la manca d'inclusió social

---

³² Aquests dos països sempre han sigut de demografia alta perquè la seva taxa de creixement és molt alta. En l'informe d'ONAPO (1982), la causa de la taxa de creixement alt és el clima favorable.

³³ Katanga és una província rica en minerals de RDC.

³⁴ Kagame, 1975: 25.

³⁵ Torrens, 2016: 441-446.

dels hutus. A Burundi, que en aquesta època formava part del Congo Belga, va passar el mateix. Els tutsis tenien tots els avantatges i, fins i tot, el poder polític, tot i ser minoria.³⁶

En aquesta situació d'injustícia social entre els hutus i els tutsis, el paper dels missioners va ser molt important, atès que, amb la seva actuació, van fer de contrapès a l'acció dels belgues. Les primeres escoles dels missioners van ser els seminaris, que en aquesta època van ser majorment freqüentats pels hutus. Alguns van arribar a ser capellans i altres van esdevenir polítics destacats durant la Primera República (1962-1975). També s'ha de dir que al seminari hi havia un petit nombre de tutsis, com és el cas d'Alex Kagame (capellà i historiador tutsi) i Mons. Aloys Bigirumwami, que va arribar a ser bisbe.³⁷

Els que van organitzar la revolució hutu de 1959 eren antics seminaristes que havien estudiat en els seminaris dels missioners, com ho havia fet fins i tot el qui va ser primer president de Ruanda, Gregoire Kayibanda.³⁸ Durant la revolució hutu, els hutus van fer públic un manifest contra la injustícia amb què eren tractats pels que ostentaven el poder, i fins i tot els van atacar. En aquest moment, un gran nombre de tutsis es va refugiar en països veïns, com ara el Zaire

---

³⁶ Chrétien, 2000: 262-271.

³⁷ Ídem.

³⁸ Gregoire Kayibanda va ser assassinat per Habyarimana, que va fer un cop d'estat l'any 1973.

(l'actual RDC), Uganda, Burundi i Tanzània. Després d'uns quants anys, molts van poder marxar cap a altres continents, per exemple, Europa.

Els que es van quedar als països veïns es van anar preparant per atacar el govern de Ruanda, fet que va succeir diverses vegades: el 1963, el 1973 i, finalment, el 1990, quan, amb l'ajuda d'Uganda, els tutsis van atacar Ruanda amb molta força per la frontera nord. El conflicte del 1990 va ser molt diferent dels altres. Per una banda, el govern hutu de Ruanda tenia ajuda militar de països com França i el Zaire (RDC), mentre que, per l'altra, l'FPR (Front Patriòtic Ruandès) era ajudat militarment per Uganda, de manera directa, i pels EUA i el Regne Unit, indirectament.³⁹

El 1994, amb la mort en accident d'avió del president de Ruanda, Habyarimana, i del seu homòleg de Burundi, Silvestre Ntibantunganya, la inestabilitat va tornar a Ruanda. Això fou el que en ciència política es coneix com una finestra d'oportunitat, però en sentit negatiu, atès que va possibilitar la intervenció perjudicial en el sistema polític. Aquest fet va marcar l'inici del genocidi en què van ser assassinats milers de tutsis. També en patiren les mortals conseqüències molts hutus moderats que defensaven la convivència amb els tutsis. A més, va provocar l'èxode de molts ruandesos, que es

---

³⁹ Reyntjens, 1995: 152-160.

van refugiar en els països veïns: República Democràtica del Congo, Burundi i Tanzània.⁴⁰

Si canviem de país, pel que fa a Burundi, el 1965 hi va haver un conflicte ètnic on van morir 300.000 persones i va haver-hi milers de desplaçats que van emigrar als països veïns, com ara Ruanda, a causa de la inseguretat. L'1 de juny de 1993 hi va haver eleccions democràtiques i Merchiol Ndadaye (hutu) va ser nomenat president, el primer president civil en la història de Burundi. Tres mesos més tard, el 21 d'octubre del mateix any, Ndadaye va ser assassinat per militars tutsis. La inseguretat que això va generar va donar lloc a una altra onada migratòria de burundesos que van buscar refugi a Ruanda, que en aquell moment tenia un president hutu. Segons l'ACNUR, hi va haver 700.000 desplaçats cap als països veïns, com el Zaire, Tanzània i Ruanda. Segons la mateixa font, un gran nombre d'aquests desplaçats (600.000) va anar a Ruanda, fins a arribar a sumar, juntament amb els desplaçats d'altres anys, unes 900.000 persones.⁴¹

L'impacte de genocidi dels tutsis en els conflictes de la dècada de 1990

El 4 de juliol de 1994, el Front Patriòtic Ruandès (FPR) va prendre la capital, Kigali, i el 17 del mateix mes, controlava ja tot el nord-oest del país, l'única zona estratègica que quedava del govern d'Abatabazi (el

---

⁴⁰ Prunier, 1999: 286.

⁴¹ De Schrijve, 1996.

nom del govern establert després de la mort del president Habyarimana, que vol dir «els salvadors»⁴²).

El genocidi de Ruanda va ser un element primordial en l'augment de la inseguretat en aquesta zona dels Grans Llacs. Es pensa que uns 3 milions de ruandesos van sortir del país per anar als països veïns (a les províncies de Kivu Nord i Kivu Sud n'hi havia aproximadament 1.300.000, i a Tanzània, cap a 580.000), després de la victòria de l'FPR. La majoria eren hutus, exmembres de les FAR (Forces Armades Ruandeses) i de l'Interahamwe (milícia hutu), així com altres persones que van prendre part en el genocidi. Per Ruanda, aquesta població refugiada fora del país era un problema, sobretot de cara a la seguretat nacional, perquè els exmembres de les FAR atacaven Ruanda de manera regular.⁴³

En territori de la República Democràtica del Congo, la presència d'immigrants ruandesos ha provocat diferents conflictes al llarg del s. XX. D'una banda, entre el govern de la RDC i els banyamulenge, que no volien que es concedís la nacionalitat als immigrants ruandesos. Els autòctons consideraven que aquests immigrants no havien de tenir dret a la nacionalitat i calia donar-los un altre estatut o bé fer-los tornar a Ruanda. D'una altra banda, tenim el conflicte intern entre els mateixos banyarwanda quan va tenir lloc el genocidi de Ruanda. Finalment, tenim també conflicte entre els

---

⁴² Prunier, 1999.

⁴³ De Schrijver, 1996.

ruandesos refugiats durant el genocidi de 1994 i els banyarwanda tutsis.⁴⁴

El 1996 va començar una guerra al Congo, a Uvira (Kivu Sud), on hi havia la comunitat dels banyamulenge, per defensar la seva nacionalitat zaires. Ruanda va donar un suport considerable a aquest grup i, després, la guerra es va estendre a Kivu Nord, on hi havia els camps de refugiats ruandesos. En realitat, en aquesta guerra hi havia dos grups enfrontats: l'un era el dels banyamulenge, ajudats per Ruanda, Uganda, Laurent Kabila (que després va ser president) i, d'una manera indirecta, pels americans i els anglesos; l'altre era el del govern de Mobutu, les ex FAR i els rebels hutus de Burundi (ídem.).

A partir del 1998, el conflicte va deixar de ser local i van intervenir-hi molts països de la regió i, indirectament, algunes forces internacionals. Madeleine Albright qualificà aquest conflicte als Grans Llacs com la Primera Guerra Mundial africana.⁴⁵

Amb Kabila ja al poder, hi va haver successius acords de pau que no van donar resultats positius i, per això, encara avui la guerra és present a la República Democràtica del Congo.

Diferents informes, com últimament el Rapport du Projet Mapping,⁴⁶ de l'ONU, han demostrat els crims contra la humanitat que s'han produït a la regió dels Grans Llacs, on han mort 6 milions de persones entre el 1996 i el 2011. Les violacions col·lectives de dones i nenes han estat un instrument de guerra. També hi ha milers de

---

⁴⁴ Ruhimbika, 2001: 24-42.

⁴⁵ Altube, 2003.

⁴⁶ Rapport du Projet Mapping, 2010.

migrants interns. Pel que fa als refugiats ruandesos, uns quants milers van tornar a casa seva i altres van ser assassinats als boscos del Congo, acció de la qual té informes l'ONU i que és considerada com un genocidi hutu a mans dels soldats de l'FPR.⁴⁷

L'octubre de 1996, l'AFDL (o Aliança de Forces Democràtiques per a l'Alliberament del Congo) va atacar el Zaire i va començar per Uvira, on hi havia un gran nombre de tutsis (banyamurenge), com hem vist abans. Pocs dies després, la guerra va arribar a Bukavu, on van assassinar, a l'arquebisbat de Bukavu, el bisbe Christophe Munzihirwa, persona preocupada per la vida d'aquests refugiats.⁴⁸

El novembre del mateix any, les tropes tutsis van atacar els camps de Goma i va morir un gran nombre de refugiats i els altres van tornar al país a la força. Uns 500.000 refugiats es van amagar dins de la selva. Segons l'informe de l'ONU,⁴⁹ molts d'aquests van ser assassinats per l'FPR, i només 300.000 supervivents van arribar a un camp a Tingi-Tingi (prop de Kisangani). A finals de febrer de 1997, aquest últim camp va ser atacat i hi van morir milers de refugiats sense distinció. La resta va arribar a Kisangani, on continuen les matances. Els supervivents van aconseguir travessar tot el país a peu i van refugiar-se a altres països, com ara el Congo-Brazzaville, la

---

⁴⁷ Rapport du Projet Mapping, 2010: 3.

⁴⁸ De Schrijver, 1996: 221-255.

⁴⁹ Rapport du Projet Mapping, 2010.

República Centreafricana, Angola, Moçambic, Malawi, etc. Encara costa saber ben bé el nombre d'aquests refugiats ruandesos perquè, després de tot el que va passar a la República Democràtica del Congo, molts van mostrar desconfiança envers l'ACNUR i viuen sense estar registrats per aquesta organització.⁵⁰

Conclusions

Els migrants i els refugiats juguen un paper important en els processos de desenvolupament i democratització, però també en els conflictes en els seus països d'origen.⁵¹ En particular, els refugiats a la regió dels Grans Llacs han constituït un dels principals problemes de seguretat en aquesta zona. Atès que aquest article s'ha centrat en el cas de Ruanda —un dels països que forma part de la regió dels Grans Llacs—, veiem com des de la revolució de 1959, que va provocar milers de refugiats i exiliats tutsis, es van començar a crear diversos grups armats per tal d'atacar Ruanda. Com s'ha vist en aquest estudi, els refugiats que eren a Uganda van anar atacant el país en diferents anys (1973, 1980, etc.) i al 1990 van fer esclatar una guerra contra el govern d'Habyarimana, amb el suport del president Museveni i, de manera indirecta, dels països anglosaxons. El genocidi dels tutsis va marcar, l'any 1994, un abans i un després en la política ruandesa. Després del genocidi de 1994, aquests refugiats, majoritàriament membres integrants del partit tutsi de l'FPR, es van fer amb el poder i

---

⁵⁰ Rapport du Projet Mapping, 2010; De Schrijver, 1996

⁵¹ Østergaard-Nielsen, 2006.

la majoria dels hutus van sortir del país per refugiar-se als diferents països de la regió, principalment a la República Democràtica del Congo. L'any 1996 va començar de nou una altra guerra de l'FPR, que tenia el poder Ruanda i veia els milers de refugiats hutus que eren a la RDC com una amenaça. A més, aquesta guerra va provocar l'enderrocament del règim de Mobutu.⁵²

L'any 1998 els hutus de l'exterior (principalment ex FAR) van començar una nova resistència per protegir els seus refugiats contra la matança de l'FPR. Ara bé, veiem clarament que sempre que hi ha un grup que es fa amb el poder per la força i obliga a desplaçar-se l'altre grup que tenia el poder, la qual cosa provoca guerres inacabables a la regió de Grans Llacs i fa que no es pugui assolir una pau perdurable com a conseqüència dels conflictes lligats a la lluita pel poder.⁵³

El genocidi de Ruanda va provocar en la regió dels Grans Llacs la inseguretats i els conflictes ètnics que, a hores d'ara, encara perduren. Aquests conflictes estan lligats a problemes geopolítics, per exemple: als interessos multinacionals per explotar la riquesa natural de la regió (coltan, diamants, etc.). Les conseqüències d'aquesta situació d'inseguretats són: morts, dones violades, desplaçats interns i refugiats. No s'han d'oblidar aquests problemes. La inestabilitat a la zona ha portat molts ciutadans que han pogut formar-se a marxar per tal de buscar-se la vida en zones més segura, cosa que empobreix el capital intel·lectual dels països dels Grans Llacs.

---

⁵² De Schrijve, 1996.

⁵³ Roland, 2009.

La principal causa d'emigració de Ruanda han estat els conflictes provocats per les contínues crisis sociopolítiques. Com hem assenyalat anteriorment, els problemes dels refugiats són la base de diversos grups armats implicats en els conflictes africans dels Grans Llacs.⁵⁴ Per això, és necessari i convenient que els refugiats tornin als seus països respectius i tota la regió tingui així una pau duradora. Els conflictes bèl·lics provoquen interferències d'uns països en altres.

Finalment, constatem que la majoria dels països dels Grans Llacs ha patit un sistema dictatorial i molts Estats africans han estat fràgils. Per això, la mala governança, els enfrontaments ètnics, les oportunitats sense competició ni mèrits, les relacions clientelars, etc. han caracteritzat la política nacional de molts països del continent de l'Àfrica negra.⁵⁵ Les eleccions que se celebren a la majoria dels països de l'Àfrica no són les pròpies d'una democràcia formal, sinó que estan desvirtuades, atès que, quan se'n fan, són eleccions sense elecció, cosa que no permet que aquests països experimenten els principis fonamentals de la democràcia, és a dir, la direcció del govern per part dels partits que han guanyat les eleccions a través de les urnes de manera neta i plenament democràtica.

Referències

---

⁵⁴ Chrétien, 2000.

⁵⁵ Handy, 2009: 109-119.

- Altube, R (2003). «La fiebre del coltán: el imperialismo continúa», *Revista Pueblos* verano 2013, en <http://www.revistapueblos.org/old/spip.php?article1414>.
- Barahinyura, S. J. (1988). *1973-1988: le général Habyarimana. Quinze ans de tyrannie et de tartuferie au Rwanda*. Frankfurt: Éd. Izuba.
- Bayart, J. F., (1989). *L'État en Afrique. La politique du ventre*. Paris: Fayard.
- Bhattachryya, I. (1967). *Belgian administration during the trusteeship period with special reference to the tutsi-hutu relationship*. Nova Delhi: University of Delhi.
- Biroli, J. (1953). *Les institutions traditionnelles du Rwanda-Urundi et l'évolution de la coutume*. Louvain: U.C.L.
- Bizimana, L. (1999). *Conflict in the African Great Lakes Region*. Bilbao: Universitat de Deusto.
- Bourgeois, R. (1951). "Traitement des chefs et des sous-chefs coutumiers du Rwanda-Urundi, rachat des prestations dues précédemment en nature", en *Server*, 1951, IV: 36-39.
- Bourgeois, R. (1957). "Le paternalisme: une doctrine belge de politique indigène (1908-1933)", *Revue de l'Institut de Sociologie*, 1957: 191-217.
- Braeckman, C. (1994). *Rwanda. Histoire d'un génocide*. Paris: Fayard.
- Braeckman, C. (1996). *Terreur africaine. Burundi, Rwanda, Zaïre: les racines de la violence*. Brussel·les: Fayard.
- Bushayija, S. (1958). "Aux origines du problème bahutu au Rwanda", *Revue Nouvelle*, 1958: 594-597.
- Carrero, J. (2012). *La hora de los grandes "filántropos"*. Lleida: Milenio.

- Casóлива, J. i Carrero, J. (2000). *L'Àfrica dels Grans Llacs*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.
- Chrétien, J. P. (1997). *Le défi de l'ethnisme Rwanda et Burundi: 1990-1996*. París: Karthala.
- Chrétien, J. P. (2000). *L'Afrique des grands lacs - Deux Mille Ans d'histoire*. París: Aubier.
- De Schrijve, D. (1997). "Les réfugiés rwandais dans la région des Grans Lacs en 1996", *Annuaire, l'Afrique des Grands Lacs, 1996-1997*. Recuperat des <https://www.uantwerpen.be/images/uantwerpen/container2143/files/Publications/Annuaire/1996-1997/13>.
- Dusabe, F. (2018). *La diàspora rwandesa*. Beau Bassin: Publicia.
- Guichaoua, A. (1995). *Les crises politiques au Burundi et au Rwanda (1993-1994)*. Lille: Université des Sciences et Technologies.
- Handy, P. S. (2009). "Gobernanza y estados frágiles en África: contextualizando el debate", a Mateos, O. (ed), *Paz y seguridad en África Subsahariana*. Madrid: Casa África.
- Harrow, J.P. (1984). *Rwanda, de la féodalité à la démocratie 1955-1962*. Brussel·les: Académie des Sciences d'Outre-mer.
- Hertefeldt, M. (1971). *Les clans du Rwanda ancien*. Tervuren: MRAC.
- Jouannet, F. (1983). *Le Kinyarwanda, langue bantu du Rwanda*. París.
- Kabanda, C. (2012). *Rwanda, l'ideal des pionniers. Les hommes qui ont fait la différence*. Lille: Ed. Sources du Nil.
- Kagabo, J. i Karabayinga, T. (1995). *Les réfugiés, de l'exili au retour armé, Les Temps modernes*, núm. 583, juliol-agost: 63-90.
- Kagame, A. (1972). *Un abrégé de l'ethno-histoire du Rwanda*. Butare: UNR.

- Kagame, A. (1975). *Un abrégé de l'histoire du Rwanda de 1853 à 1972*. Butare: Editions universitaires du Rwanda.
- Mbuyi, K. (1999). *El nuevo conflicto del Congo: dimensión, internacionización*. Madrid: SIAL.
- Mbuyi, K. (2002). *África subsahariana ante el nuevo milenio*. Madrid: Pirámide.
- Munyarugerero F. X. (2003). *Réseaux, pouvoirs, oppositions. La compétition politique au Rwanda*. París: L'Harmattan.
- Musabyimana, G. i Neretse, E. (2014). *Rwanda vingt ans de pouvoir du FPR. Quel bilan?* Brussel·les: Scribe.
- Nahimana, F. (2007). *Rwanda: les virages ratés*. Lille: Editions Sources du Nil.
- Østergaard-Nielsen, E. (2006). "Diasporas and Conflict Resolution: part of the problem or part of the solution". DIID Brief. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
- Prunier, G. (1992). "L'Ouganda et le Front patriotique rwandais, Guichaoua", a Guichaoua, A. (ed.), *Enjeux nationaux et dynamiques régionales dans l'Afrique des Grands Lacs*. Lille: Centre national de recherche scientifique.
- Prunier, G. (1999), *Rwanda: le génocide*. París: Dagormo Éditions.
- Mapping Report Rwanda (2010). *Rapport du Projet Mapping concernant les violations les plus graves des droits de l'homme et du droit international humanitaire commises entre mars 1993 et juin 2003 sur le territoire de la République démocratique du Congo*, consultat [10 d'octubre de 2015]: http://friendsofthecongo.org/pdf/mapping_report_fr.pdf.

- Reyntjens, F. (1994), *L'Afrique des grands lacs en crise: Rwanda, Burundi 1988-1994*. París: Karthala-L'Harmattan.
- Roland P. (2009), "Le Kivu dans la guerre : acteurs et enjeux », *EchoGéo* [online], consultat [13 de setembre de 2015] a: <http://echogeo.revues.org/10793>. DOI : 10.4000/.
- Ruhimbika, M. (2001), *Les Banyamulenge (Congo-Zaire) entre deux guerres*. París: L'Harmattan.
- Torrens, X. (2016), "Racismo y antisemitismo", a J. Antón i Xavier Torrens (eds), *Ideologías y movimientos políticos contemporáneos*. Madrid: Tecnos.
- Sirven, P. i Gotanegre, J. F. (1973), *Géographie du Rwanda*, Brussel·les, Kigali: Editions: A. De Boeck-Editions Rwandaises.

